

“Došlo je doba svjetlosti! Stratiko je u Hvaru!” – biskup prosvjetitelj Ivan Dominik Stratiko o Hvaranima

Perinić Lewis, Ana; Rudan, Pavao

Source / Izvornik: Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti, 2011, 83 - 100

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:043930>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

“DOŠLO JE DOBA SVJETLOSTI! STRATIKO JE U HVARU!” – biskup prosvjetitelj Ivan Dominik Stratiko o Hvaranima

Rad obuhvaća analizu pisma o hrvatskom, srednjodalmatinskom otoku Hvaru i njegovim stanovnicima koje je nastalo u 18. st. (1786.). Pismo je napisao talijanski i dalmatinski (hrvatski) prosvjetitelj i hvarski biskup: Ivan Dominik Stratiko (1732. – 1799.), koji pripada prosvjetiteljskom krugu povezanom uz otok Hvar (Alberto Fortis, Julije Bajamonti i Ivan Dominik Stratiko). Pismo je prikaz otočnoga prostora tada pod vlašću Mletačke Republike, prvenstveno intelektualnoj europskoj prosvjetiteljskoj publici te opis otočana kao europskih Drugih. Stratikov opis stanovnika mjesta Bogomolja (na istoku Hvara) u mnogome se podudara s Fortisovim opisom Morlaka u *Putu po Dalmaciji* i nasljeđuje stereotip o “dobrome divljaku” utjelovljenom u liku stanovnika planinskog zaleđa Dalmacije. Ono je ujedno i imaginarij, zbirka predodžbi o otočnim “domorcima” koja se koristi za opis hvarskih gorštaka.

Ključne riječi: otok Hvar; Ivan Dominik Stratiko; otočni gorštaci; Morlaci

Hvar je u 18. stoljeću, potkraj vladavine Mletačke Republike, prolazio kroz razdoblje gospodarskoga, političkog i kulturnog opadanja. Svoj je značaj i gospodarski polet izgubio polovicom 18. st. kada je za zimovalište mletačke ratne mornarice izabran Kotor. Opada proizvodnja i izvoz vina i smokava, a lađe koje dolaze u hvarsku luku ne ratuju i ne trguju, već u njoj pronalaze siguran zaklon u vrijeme oluja (*porto di pogiatta*). Godine 1790. grad Hvar je brojio tek nešto više od 1000 stanovnika. U političkom pogledu bio je sjedište autonomne komune koja je obuhvaćala cijeli otok. Na čelu se nalazio knez koji je bio neposredno podređen generalnom providuru u Zadru. Plemstvo, koje se polovicom 18. st. svelo na svega 18 plemićkih porodica, još je uvijek onemogućavalo građanima ulaz u Veliko vijeće, držalo je svu upravnu vlast u svojim rukama, branilo svoje povlastice, strogo se držalo nekadašnjeg “ceremonijala u crkvi i u vijeću, u kneževoj palači i na hvarskoj pjaci”. (Novak, 1960: 110).

U takav Hvar, koji je u potpunoj suprotnosti “zlatnom dobu” grada i otoka u kakvom se nalazio tijekom 16. stoljeća, za hvarskog biskupa (od 1784. do 1799.) dolazi Ivan Dominik Stratiko (1732. – 1799.), svjetski poznati prosvjetitelj i vrhunski intelektualac svoje epohe. Rodom iz Zadra, “podrijetlom Grk, naobrazbom Talijan, ali se duhom za vrijeme svoga hvarskog boravka osjećao Ilirom, Dalmatincem i Hrvatom pa je svladao jezik svojih domaćina, o čemu je napisao

traktat *O pravom ilirskom jeziku i potrebi da ga se sustavno uči.*" (Novak, 2006: 36). Bio je erudit i član talijanskih akademija (sijenske *Dei Rozzi* i rimske *Degli Arcadi*), bio je prijatelj talijanskih i dalmatinskih prosvjetitelja. Na Hvaru ga je prigodom njegovoga biskupskog ustoličenja, mimo govornika predviđenih programom, pozdravio snažnim govorom u prosvjetiteljskom duhu, tadašnji hvarski liječnik Julije Bajamonti. Pozdravio ga je ponajprije kao prosvjetitelja, znanstvenika i istomišljenika: "Istina je da razmišljam o pobožnom biskupu, biskupu teologu i to tako učenom i dubokom! No ja ga prije svega promatram kao biskupa filozofa, biskupa građanina, biskupa društva i, govorim, biskupa prirode, biskupa koji je svima sve i koji je ljubezan sa svima." (Krašić, 1991: 245). Govor je u svome nastavku programatski, Bajamonti daje opsežan prikaz političkih, gospodarskih, kulturnih i vjerskih prilika u kojima se u to vrijeme nalazio Hvar. U govoru je kritizirao neke oblike pučke pobožnosti na Hvaru, praksu pokapanja mrtvih u crkvi te upotrebu crkvenih zvona za vrijeme nevremena zbog obrane od tuče. Upravo taj dio govora kulminira u Bajamontijevu uzviku: "No mi i u tomu prestajemo biti barbari. Došlo je doba svjetlosti! Stratiko je u Hvaru!" (ibid., str. 247). Nakon glasnog emotivnog klikta, Bajamonti nastavlja govor pozivom novom biskupu da uspostavi uspješnu suradnju između crkvenih i državnih vlasti, preporuča mu brigu za siromahe, ali i da uz brigu za duhovnu dobrobit svoje biskupije upotrijebi svoje znanje i za njezin gospodarski i kulturni napredak. Bajamonti je ovim programatskim govorom među svojim sumještanima i suvremenicima izazvao novi val negodovanja i kritika.¹ Međutim, biskup Stratiko kojemu je govor bio upućen smatrao ga je vrijednim i informativnim.² Između dvojice prosvjetitelja koji su službovali na Hvaru razvilo se snažno i produktivno prijateljstvo.

- ¹ "Neki N. N. iz Padove koji se potpisao: amico antico e nuovo ocjenjuje u poslanici od 30. maja 1787. ovaj Bajamontijev prigodni govor (10 listova). Nitko nije pohvalio toga govora, tvrdi anonimni kritik, do nekoga novinara, prijatelja Bajamontova, da pokadi onome, koji voli dim. Pismenih ocjena Bajamontova govora nije čitao izuzevši poslanicu od 10. augusta 1786., koju mu je dostavio sam Bajamonti. Kritik kaže da je Bajamonti bez razbora, kada hoće da daje upute biskupu, dok bi mu morao biti pokoran. Smiješno je, kad Bajamonti ište, da bi biskup promicao ratarstvo i ribarstvo, a još je smješnije da to traži i od župnika. Jeza ga hvata, kada vidi da Bajamonti preporuča katoličkim popovima da se ugledaju u helvetističke svećenike koji su članovi gospodarskih društava. Zgraža se kad čita kako Bajamonti očekuje od biskupa da će kao neki sensal pomagati prodaju vina. Još je strašniji zahtjev Bajamontov da bi se siromašni hvarski biskup nastojao oko građenja cesta, dok je njegova dužnost staranje oko duhovnog odgoja svećenstva i oko spasa duša. Ovaj natražnjački kritik bijaše zacijelo pop. Njemu je Bajamonti – kalvin. Bajamontov govor morala bi kongregacija Indexa zabraniti!" (Milčetić, 1912: 168-169).
- ² "On u svom pismu Radošu Anti Michieli Vitturi u Split od 4. prosinca 1788. s priličnom mjerom ironije o svemu tomu piše: Svidio mi se govor koji mi je održao doktor Bajamonti, jer mi je poštedjevši me pohvala za kreposti kojih nemam ili za pothvate koje nisam izveo – laskavim govorništvom upozorio na ono što bih provjerio u praksi kad bi okolnosti bile bolje." (Krašić, 1991: 254).

Uz niz inicijativa koje je Stratiko pokrenuo na otoku Hvaru, koje su "Hvar i uopće hvarsko-bračku biskupiju pretvorile u vjerojatno najživahnije crkveno, kulturno i znanstveno središta u cijeloj Dalmaciji." (ibid., str. 193), prilikom njegovoga prvog obilaska nove biskupije koje je započeo 1. travnja 1786. među zapažanjima brižno zapisanima u knjizi vizitacija sačuvalo se jedno privatno pismo koje novi hvarski biskup upućuje svome prijatelju Ansanu Lutiju u Sienu. Pismo je napisano u kući Stipana Rudana, datirano 24. svibnja 1786. i u njemu Stratiko opisuje svoj posjet mjestu Bogomolju na istočnom dijelu otoka Hvara.

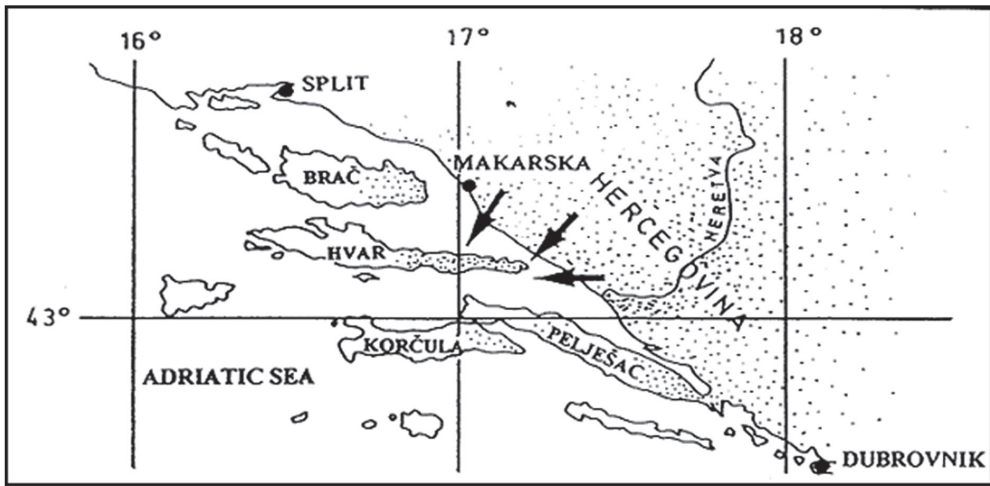
Sl.1. Kuća pok. Stipana Rudana u Bogomolju, u kojoj je Stratiko boravio u vrijeme svoje vizitacije župi Bogomolje i u kojoj je pismo napisano.
(Fotografija iz 1910. god., obiteljski arhiv akademika Pavla Rudana.)

Bogomolje danas pripada općini Sućuraj i ima 98 stanovnika (Popis stanovništva 2001). Selo je raštrkano na brežuljkastom terenu, udaljenom od mora oko pola sata hoda i sastoji se od pet zaselaka: Selo ili Centar, Glava, Jerkov dvor, Račevina i Bogomoljska Selca. Bogomolje se kao naselje prvi puta spominje "u graciji vlasteli Paladinu (Paladiniću) p. Dujma i njegovu sinovcu Nikoli na po 30 motika zemlje u uvali Veprinova Luka 'između Gdinja i Bogomolja' (*infra Gdin et Bogomoglia*) 1489. godine." (Kovačić, 1995: 30). Godine 1605. odlukom biskupa Petra Cedulina Bogomolje postaje župa dijeleći sa župom Gdinj zajedničkog župnika (Duboković Nadalini, 2001: 505), 1745. g. odvajaju se od Gdinja i postaje

Bologna di Cesena 24 Maggio 1786
 Mio zio di Cesena, ch'io sono in giro facendo la
 strada mia via, ch'io quali insensibili luoghi quest'omida
 che impedita formano idee, ed ora se puoi gli
 cercando esempi di barbarie, ed ora se puoi gli
 Madagascari, quando questi ricorrono dalle sommità
 lo stesso tanto più di questi, ed ora se puoi gli
 uomini, che hanno passato il mare, questo portano alcune maniere
 e costumi italiani, ma come questo è leggiero, ed anche gli
 uomini della Corsella, e tutti non sono intesi alcuni, ed ha
 città, ed è nato si possono, ed ora nella sua di comune
 non lingua, non le lingue, non usate, ma oggi di Corsella
 il luogo da essi si serve e so, ma più lontano della
 mia zia, e sono per giorni che viaggio vicino
 una città, ed è una delle ore due grandi componi
 la Religione di non puoi credere per quanto forte sia
 la Religione di questo, con questo nome senza
 a pensare la forte passione derivata dall'istesso nome, e dal
 effetto di ogni parte rimove, e questo non solo, e la stessa
 natura, e sospensione di lavoro, e l'istesso, e simili cose
 non possono sapere niente mancata di noi, e nella nostra del
 effetto non lasciano in riverenza, e prima, bisognando da tutti
 l'istesso si trascorrono. Vede se fosse loro potuto, se come sedia
 di via, come la stessa via santa, sono circondate di schiavi, e
 l'istesso ignora gli uomini fanno, ed ora l'istesso governo
 la donna seguono, e quando, e quando alle loro ne loro
 piedi. Beati di più toccano, e spesso spaziano l'istesso
 dalla mia zia, come Medici, Religione. Alla mia zia
 ed ora il più spavente, se fanno la stessa via, se diffusi,
 se cominciano gli affari più schiavi. Il senso può primo
 conosciuto ed affato: e la donna sono di questo punto, un genere
 di animali morali, ed ora si vedono, e non hanno di
 Mio zio, con menzogna parlata: ma andate, e ora
 fare gli uomini, se non dicommo. Vede a miei piedi, uomini
 di spina, tutti uomini, e tutti a costumi di questi, e tutti
 piangere amantissimi, ed ora se tuoi schiavi della Comunità
 in somma vengono già costumi, ed ora se tuoi schiavi, ed ora
 di vender sempre a mezzogiorno di tutto, e sedano degli
 indici, e quelli la Religione, e tutti nella più perfetta
 maniera, e il solo mio di, ed ora se tuoi schiavi, ed ora
 poco. Alcuni Medici, Religione, e tutti, e tutti
 sono il solo abito, ed ora se tuoi schiavi, ed ora
 che ha tanto più uso di ragione, ma tutto, e tutti, ed ora
 se tuoi schiavi, ed ora se tuoi schiavi, ed ora

Sl. 2. Pismo Ivana Dominika Stratika Ansanu Lutiju iz Siene, napisano 24. svibnja 1786. (Bi-
 blioteca Comunale degli Intonati Siena CSI D. VII. 21, f. 254.; skenirano i poslano iz Respon-
 sabile Ufficio Riproduzioni/Reproduction Office – Prestitointerbibliotecario/ILL – Fornitura
 Documenti/D.D. Biblioteca Comunale Intronati – Istituzione del Comune di Siena).

samostalna župa s posebnim župnikom do 1852. godina kada je postalo "izloženom kapelanijom" Gdinja. (Kovačić, 1995: 37). Prema prvom sačuvanom popisu stanovništva iz 1673. godine u Bogomolju je bilo 28 obitelji i 177 stanovnika. (Bezić Božanić, 1991). Razdoblje od 15. do 18. stoljeća na otoku Hvaru obilježeno je vlašću Mletačke Republike i prodorom Turaka u primorsko-kontinentalne krajeve, što je potaknulo velike migracije stanovništva, pa je i Hvar postao odredište zbjegova i zona sigurnosti, naročito nakon Kandijskog i Morejskog rata.

Sl. 3. Migracije stanovništva na srednjodalmatinske otoke nakon turskih ratova.
(izvor: Rudan i sur. 1982.)

Mletačka Republika provodila je plansku kolonizaciju izvanotočnih stanovnika, privlačeći ih privilegijama (*privilegije Paštrovića*)³ ekonomske i političke naravi koje su uživali sve do dolaska francuske vlasti 1804. godine. *Abitanti nuovi*, kako ih naziva venecijanska administracija, došli su u većim grupama u 17. st. i naselili se pomalo svugdje, pomiješani sa starim stanovništvom, a kompaktni tamo gdje nije bilo starosjedilaca ili ih je bilo vrlo malo (u Gdinju i Bogomolju su birali svoje glavare i suce). (Duboković Nadalini, 2001: 504). Doseljenici (Primorci) iz kopnenog zaleđa donijeli su brojne običaje dinarske populacije (paljenje godišnjih vatri, zaručne i vjenčane običaje), nošnju, melodije, jezik, standard kulture i života (Carić, 1897; Rubić, 1952). Navedena razli-

³ Privilegije Paštrovića su bile "povlastice: oslobođenje od pojedinih daća, od uvozne carine, od osobnih vojnih podavanja, redukcija općinskog kanona na zemlju od 1/6 na 1/10 – sve na osnovi dekreta od 1664, 1672, 1690. i dr., na bazi osnovnog privilegija danog Paštrovićima 1423. godine." (Duboković Nadalini, 2001: 504).

čitost, dodatno potencirana dodijeljenim privilegijama Mletačke Republike,⁴ uzrokovala je diferenciranje i izoliranje stanovništva zapadnih i istočnih otočnih naselja. Došlo je do podijeljenosti stanovništva u "dvije različite populacije koje žive u istom biotopu." (Rudan 1972; Sujoldžić, 1982). Ona je potvrđena rezultatima kontinuiranih antropoloških istraživanja u prostorima bioloških, biokulturnih i sociokulturnih svojstava tijekom 40 godina. (npr. Rudan, 1972; Rudan, 1977; Rudan i sur., 1982; Rudan i sur., 1990; Rudan i sur., 2004).

Stjepan Krasić za opis Stratikova pisma koristi sintagmu "prilike u kojima je živio narod na otoku Hvaru on je vrlo plastično opisao" (Krasić, 1991: 256). Taj "plastični" opis je eufemizam za Stratikov prikaz Bogomolja i Bogomoljana u kojima je novi hvarski biskup otkrio svoje privatne, hvarske Morlake, svoju osobnu otočnu Morlakiju. U pismu je koristio morlački diskurz, vjerno slijedeći trend morlakizma i primjenjujući morlaštvo na Bogomoljane. Ivan Dominik Stratiko bio je vrlo dobar poznavatelj Fortisova djela i morlakizma kao književnog trenda onovremene Europe. Preveo je s francuskoga na talijanski roman *Les Morlaques* spisateljice Justine Wynne, grofice Orsini-Rosenberg.⁵ Stratikov prijevod tiskan je tek 1845. g. i nije prvi prijevod ovoga romana na talijanski, postoji prijevod nepoznatoga prevoditelja *Costumi dei Morlacchi* tiskan 1798. u Padovi, ali nije cjelovit. Pišući dakle pismo svojemu prijatelju koji je, kao i većina tadašnjih obrazovanih intelektualaca, vrlo dobro poznao Fortisov *Put po Dalmaciji*, opisuje susrete s novom biskupijom i njezinim župljanima u skladu s ustaljenim predodžbama i željama za egzotikom s istočne jadranske obale kod talijanske prosvjetiteljske publike. U to vrijeme stvarnost je postala veliko interesno područje i trebala je biti prikazana na određen umjetnički način. (Pavlović, 2004: 27). Stratiko je dio svoje hvarske pastve opisao koristeći prosvjetiteljske predodžbe o *dobrom divljaku*, koje možemo pratiti još od antičkih i srednjovjekovnih opisa barbara, a koje se posebno šire i razvijaju otkrićem Amerike. Mit o *dobrom divljaku* rađa se s otkrićem Amerike, s etnografijom, odnosno s geografsko-političkim težnjama koje snažno prodiru u povijest moderne etnografije. (Cocchiara I., 1984: 21). Otkriveni *divljaci* se uspoređuju s Gr-

⁴ Privilegiji su bili individualni i svaki pojedinac ih je nosio uz sebe kao neku vrstu pasoša kojim je dokazivao svoja prava, što je bio razlog lučenja od starih stanovnika. (Duboković Nadalini, 2001: 504). Doseljenicima je više odgovaralo da žive odijeljeno od starih stanovnika, kako bi lakše mogli koristiti svoje povlastice, jer je ženidbom sa starijima stanovnicima moglo doći do zloupotrebe oslobođenja od dadžbina koja su uživali "Primorci", a time je prijetila opasnost da oni izgube te povlastice (Čolak, 1962).

⁵ "No, on nije bio običan prevoditelj. Popratio ga je posebnim bilješkama za lakše razumijevanje težih mjesta i dao mu izgled izvornog pjesničkog djela. Grofica Rosenberg je, naime, svoje djelo pisala u prozi, a on je narodne pjesme koje je ona stavljala u usta svojih morlačkih junaka, pretočio u hrvatske stihove." (Krasić, 1991: 189).

cima i Rimljanima, a od 17. st. njihovo se istraživanje počinje povezivati s istraživanjem najnižih slojeva civiliziranih naroda. Najviše je stvaranju imaginarija o *dobrom divljaku* doprinio Jean Jacques Rousseau koji je u drugoj polovici 18. stoljeća promicao ideju o povratku prirodi, polazeći od ideje da se čovjek rađa dobar, a zlo je proizvod društva. Propagirao je postojanje mogućih svjetova nepokvarenih civilizacijom, pronalazeći ih u zajednicama i zemljama *divljaka* i *barbara*. Barbar je za njega bio uzor, a smatrao je da je život primitivnih, a ne civiliziranih naroda utemeljen na razumu. (ibid., str. 141-148). Takvi se narodi idealiziraju, pripisuje im se fizička i moralna superiornost u odnosu na *civiliziranog* čovjeka, dolazi do poistovjećivanja primitivnosti s dobrim i plemenitim. Dobar *divljak* postaje središte književnih obrada i filozofskih rasprava vodećih mislilaca i književnika: Montesquea, Voltairea, Diderota, Rousseaua, Herdera. Na taj europski imaginarij nadovezuje se Alberto Fortis koji je "prvi dosljedno primijenio nauk rusooštva na Slavene i time u odnosu Zapada prema Slavenima, kao i u strukturi putopisa po Hrvatskoj, otvorio novo razdoblje." (Pederin, 1991: 46). Fortisovo veliko "otkrice" Dalmacije i njezinih stanovnika kao nove zemlje i novog naroda, zapravo je korištenje ustaljenih stereotipa i klišeja, reinterpretacija postojećih slika i opisa koji su ulazili u horizont očekivanja prosvjetiteljske publike, ali i imperijalističke ideologije. Morlakizam se nije temeljio na analizi stvarne ili izmišljene morlačke stvarnosti, već naglašavanju razlike između 'civilizirane' Europe i barbarskog, nepripitomljenog drugog svijeta. U takvoj je opoziciji doživljena i morlačka, usmena tradicije (Hasanaginica) nasuprot 'preciozne' autorske književnosti. *Morlakizam* je tako "kao mit, proizvod mistifikacije ossianskog tipa" utemeljen na Fortisovim podacima u poglavlju o Morlacima. (Bešker, 2002: 120). Unatoč činjenici da je Fortis svojim djelom učinio Dalmaciju vidljivim i prepoznatljivim prostorom u europskom percipiranju istočne strane Jadrana te osobnim simpatijama prema morlačkom stanovništvu, ovaj je talijanski putopisac u njezinom zaleđu konstruirao "novu zemlju" nastanjenu civilizacijski inferiornim i na primarnoj razini zaostalim barbarima. Ivan Dominik Stratiko "otkrio" ih je na istočnom dijelu Hvara, među "novim stanovnicima" (*abitanti nuovi*) izbjeglim pred turskom opasnošću, udaljenima od dobro poznatoga i Veneciji vjernoga mediteranskog dijela otoka.

U Stratikovu pismu uočljiva su opća prosvjetiteljska mjesta opisa jednostavnosti, vrlina, dobrote Bogomoljana kao "dobrih divljaka", a barbarska i divlja narav izravno je već naglašena u prvoj rečenici pisma kojom se Stratiko smješta u poziciju pripovjedača koji je gotovo identičan pripovjedaču-putopiscu koji opisuje "divljake" nepoznatih i udaljenih zemalja.

*"Ne znam zašto pisci tražeći primjere barbarstva uvijek navode Kanadu ili Madagaskar kada ovi vrlo bliski otoci iz toliko veće blizine isto podastiru."*⁶

Stratikov opis Bogomoljana poklapa se s Fortisovim opisom Morlaka.⁷

Tablica 1. Usporedba Fortisova i Stratikova opisa Morlaka.

Alberto Fortis (1741. – 1803.) Put po Dalmaciji, 1774. MORLACI	Ivan Dominik Stratiko (1732. – 1799.) Pismo prijatelju Ansanu Lutiju, 1786. BOGOMOLJANI
Razlika zaleđe – priobalje i otoci "Golema razlika narječja, nošnje, čudi, navika, čini se jasno dokazuje kako stanovnici primorskih krajeva Dalmacije nemaju isto podrijetlo kao Zagorci, ili ga moraju vući iz posve različitih vremena i prilika koje mijenjaju čak i narodne osobine." (str. 35)	Razlika grad Hvar – selo Bogomolje "Budući da u gradu živi mnogo muževa koji su prešli more, ti isti unose neke talijanske običaje i navike, ali kako je to nepostojano, te kako ni ljudi iz Tvrđave ni s kopna ne mare nimalo za grad, i rijetko onamo zalaze, tako nema ničeg zajedničkog, niti jezika, niti vjere, niti nošnje, niti zakona građanskoga društva."
Neumjerenost i rasipnost "... jer za tjedan raspu ono što bi im moralo biti dovoljno za nekoliko mjeseci, samo ako im se pruži prilika za veselje." (str. 38) "U vrijeme svadbe, na svetačni dan zaštitinika obitelji, o dolasku rođaka ili prijatelja i u kojem god drugom povodu za radost, neumjerenost se pije jede sve što ima u kući." (str. 38)	Razum i razboritost "Razum je malo poznat i slabo se koristi..." "Vrlo materijalni oltari, Gospe, svetačke moći, procesije i himni jedina su hrana kojom se može održati pobožnost naroda koji se tako malo služi razborom."
Usporedba sa izvaneuropskim narodima ("divljacima") – Hotentoti, Tataři, američki Indijanci "Morlaci općenito nimalo ne drže do domaćega gospodarstva: u toj su pojedinosti slični Hotentotima..." (str. 38) "Djevojačke pletenice skrivene pod kapom; nevjeste ih puštaju da padnu na grudi, a ponekad ih vežu oko vrata; osim toga u njih uvijek meću i upleću medalje, stakleno zrnje i probušeni novac po tatarskom i američkom običaju." (str. 47)	Usporedba s izvaneuropskim narodima ("divljacima") – stanovnici Kanade i Madagaskara "Ne znam zašto pisci tražeći primjere barbarstva uvijek navode Kanadu ili Madagaskar kada ovi vrlo bliski otoci iz toliko veće blizine isto podastiru."

⁶ Rukopis pisma Ivana Dominika Stratika transkribirala je i prevela s talijanskog dr. sc. Tihomira Mršić. Cjelovita transkripcija i prijevod nalaze se u Prilozima na kraju rada.

⁷ Svi su citati Fortisa navođeni prema: Fortis, Alberto: "Put po Dalmaciji", priredio Josip Bratulić; (s talijanskog preveo Mate Maras), Impresum Zagreb, Globus, 1984.

Odnos prema svećenstvu "Njihovo obožavanje slugu Gospodnjih veoma je duboko, a ovisnost o njima i povjerenje u njih potpuni." (str. 45)	Odnos prema svećenstvu "Kamo god idem, nose me u otvorenoj nosiljci kao kip nekog sveca, a okružen sam puškama i isukanim sabljama; muževi me na svim postajama ratnički pozdravljaju, a žene slijede pjevajući i plešući. Blažen je tko mi može dotaći odjeću, poljubiti prsten ili dobiti iz moje ruke krunice, medalje, relikvije. Na moj poziv prekidaju se najžešće svađe, vraća se i ono što se najteže vraća, izmiruju se najprljaviji poslovi."
Odnos prema ženama "Možda je njihova nečistoća u isti čas uzrok i posljedica ponižavajućeg načina na koji s njima postupaju muževi i rođaci. Kada govore s uglednijom osobom, oni ih nikada ne imenuju bez prethodne isprike "s vašim dopuštanjem", najprosvjećeniji Morlak, kada mora spomenuti svoju ženu, uvijek rekne: Da prostite, moja žena." (str. 52)	Odnos prema ženama "... žene su za taj puk neka vrsta nečistih životinja, koje se ne spominju osim npr. ako se kaže 'Moja žena, govoreći s oprostjenjem': a ne usuđuju se biti ondje gdje su muškarci, osim ako ih se pozove."

Stratiko (1786.), kao i Fortis (1774.), izdvaja njihovo siromaštvo, zaostalost, nagon, neumjerenost, neekonomičnost i položaj žene u zajednici. U nekim opisnim pasusima podudarnost je tolika da gotovo izgleda kao umetnuti citat. Zanimljiva je perspektiva opisivača/pripovjedača. U Fortisovu slučaju on je zaista putnik, putopisac i stranac. Stratiko nasuprot Fortisu živi i radi na otoku, a ipak, opisujući stanovnike Bogomolja zauzima poziciju putopisca koji izvještava prijatelja u Italiji na identičan način kao da se nalazi na proputovanju ili kraćem boravku u novoj i nepoznatoj zemlji.

"Iz nadnevska ovoga pisma razabrat ćeš da putujem obavljajući svoju pastirsku vizitaciju tako negostoljubivim mjestima, tako užasnim putovima, strastima toliko udaljenim od talijanskih običaja da je to nepojmljivo."

Uspoređuje ih s tadašnjim američkim urođenicima koji su nakon otkrića Amerike postali predmet interesa, egzotizacije i komparacije "civiliziranih" i "primitivnih" naroda. Umjesto osobnog iskustva u susretu s "drugima" (Bogomoljanima) pri njihovu opisu koristi se već poznatim citatima iz postojećih djela koja opisuju takve "druge" narode i zajednice. Najbliži mu je tada vrlo popularan "morlački" svijet prikazan u Fortisovu *Putu po Dalmaciji*. Usporede li se dijelovi Fortisova i Stratikova teksta vidljiv je isti sadržaj, ali različiti izričaj. Ta stil-

ska razlika uvjetovana je i različitim književnim vrstama kojima opisi Morlaka pripadaju: Fortisovom izvješću i putopisu te Stratikovim pismu prijatelju. Dok Fortisov tekst podsjeća na etnografski zapis koji počiva na deskripciji, Stratiko ne opisuje već iznosi zaključke, kao da se radi o neupitnoj istini (primjerice, u dijelu o nerazumnosti ili odnosu prema ženama). Iznimka je opis odnosa Morlaka prema svećenstvu gdje je kod biskupa Stratika uočljiva perspektiva 'insajdera', doživljeno iskustvo svećenika u vjerničkoj zajednici što indicira prijelaz u pripovijedanje u prvom licu ("Kamo god idem...").

Prosvjetiteljstvo naglašava i opreku obrazovanost – neobrazovanost, kriveći za sve mane koje uočava kod Bogomoljana njihovo siromaštvo, nedostatak obrazovanja i kontakta sa civiliziranim svijetom. Stratiko, jednako kao i Fortis, kao promatrač u odnosu na promatrane, stvara niz dihotomijskih parnjaka: zapad – istok, civilizirani – divljaci, ekonomičan/štedljiv – neumjeren/rasipan, ljudsko – životinjsko, napredno – zaostalo, znalac – neuki, religija – praznovjerje, disciplina – nasilje, kontrola – nagon.

Morlakinje i Bogomoljanke podložne su dvostrukom unižavanju i omalovažavanju. Osim ponižavajućeg odnosa Morlaka i Bogomoljana prema njima, tu je i opisivačeva potvrda opravdanosti toga odnosa naglašavanjem nedostataka njihove tjelesnosti i animalnosti, kroz zapadnjačkom svijetu strašno i neprihvatljivo nepoštivanja higijenskih normi, u kojima je nečistoća jedan od osnovnih odlika neciviliziranosti pa čak i neljudskosti. Kod Fortisa afirmativna obilježja u parnjacima pripisuju se zapadnom, talijanskom i europskom stanovništvu kojemu porijeklom, obrazovanjem i rođenjem pripada i sam putopisac. Kod Stratika dobro je postaviti pitanje tko sve stoji u opreci prema opisanim Bogomoljanima: njegov talijanski prijatelj Ansano Luti koji pripada Fortisovom svijetu, zapadni dio Hvara koji je stoljećima pod vlašću Mletaka, sam hvarski biskup?

Ivan Dominik Stratiko rođen je u Zadru, u kojemu je i živio do svoje 13. godine kada je krenuo na školovanje u Italiju. U Zadru je kroz svoje djetinjstvo morao susretati stanovništvo iz planinskoga zaleđa, Morlake je sigurno upoznao u stvarnom životu, mnogo prije trenda *morlakizma* koje je svojim djelom pokrenuo Alberto Fortis. Oni su za Stratika, kao i za sve stanovnike dalmatinskih gradova i otoka, bili stanovništvo s kojim su živjeli i dijelili svakodnevicu. Prepoznajući u Bogomoljanima stanovnike koji su na otok doselili s kopna, Stratiko nije pišući svome prijatelju u Sieni trebao upotrijebiti Fortisov opis Morlaka, već se mogao koristiti vlastitim iskustvom kontakta i suživota sa stanovnicima dalmatinskog zaleđa. Potvrde o tome da je vrlo dobro znao tko su Morlaci nalazimo u njegovim govorima o poboljšanju gospodarskih i društvenih prilika u Dalmaciji, kojima je aktivno bio uključen u vrlo popularni dalmatinski fiziokratski pokret.

"Stratikov rad u poljodjelskim društvima u Dalmaciji tekao je usporedo s radom ostalih dalmatinskih fiziokrata koji su odmah od početka nastojali graditi gospodarski napredak na suradnji društvenih staleža, posebice između zemljoposjednika i seljaka." (Krašić, 1991: 298). U svome petom predavanju u kaštelanskoj akademiji pod naslovom *O razmnožavanju goveda u Dalmaciji* održanom vjerojatno potkraj 1791. g. (nije poznat točan datum održavanja predavanja) Stratiko napominje:

"Neka galame budale da su naši Morlaci po prirodi lijeni i neprijatelji napora. To je laž dostojna samo onoga tko ne pozna stvari. Samo su potlačeni lijeni. Čim ponestane tlačenje, odmah radinost dobiva na cijeni." (Stratiko prema Krašić, 1991: 336).⁸

Zanimljivo je da Stratiko koristi posvojnu imenicu *naši* uz Morlake. U dijelu predavanja gdje govori o tome da bi se seljacima koji uzgajaju stoku trebalo osigurati neki imunitet i sigurnost, iznosi dio o kažnjavanju Morlaka u koji umeće i autobiografske detalje susreta s prizorima kažnjavanja.

"Zgrozim se gledajući tolike odsječene glave hrabrih Morlaka kao da su ubojice i razbojnici, dovedenih u stanje pravog očaja i zla glasa samo zato što ne smiju biti zatvoreni nakon što su lišeni ne samo zaliha za život, nego i samih sredstava da ih ponovno steku. Prokleo sam jednog, sada već pokojnog kolunela iz okolice koji se hvalio da je odsjekao ne znam da li 50 ili 60 razbojničkih glava, a onda se požalio da je za svoje zasluge bio slabo nagrađen zato što je lišio državu toliko korisnih i vrijednih ljudi među kojima sam i ja osobno poznao jednog slugu svoje obitelji, vrlo poštenog mladića, koga je progonio zbog onog nesretnog posla. S velikim sam užasom vidio glavu tog čovjeka nabijenu na kolac, ali bi s mnogo većim veseljem, umjesto nje vidio glavu onog vrlo lošeg čovjeka." (ibid., str. 341)

U ovom osobnom iskazu prvi puta Morlaci nisu predstavljeni isključivo kao kolektiv, već je izdvojen pojedinac, poznanik, "poštenu mladić" čija ga je smrt u toj bezumnoj manifestaciji moći posebno dirnula. Očito je Ivan Dominik Stratiko koristio jedan diskurz i imaginarij o Morlacima kada je pisao svojim prijateljima Talijanima, a drugi kada je govorio o unapređenju poljoprivrede i gospodarstva pred domaćim plemićima i građanima u raznim dalmatinskim društvima i akademijama.

⁸ Stratiko gotovo identičan citat o Morlacima iznosi i u predavanju koje je održao 1794. g. u splitskoj akademiji (sačuvano u rukopisu pod naslovom "Rasprava o razlozima opadanja stanovništva u Dalmaciji i načinu njegova sprečavanja"): "Laž je da ima lijenih ljudi, kako se to ponekad govori o našim vrlo mudrim Morlacima i seljacima. Lijenost je uvijek posljedica nedovoljno nagrađenog rada." (Stratiko prema Krašić, 1991: 352).

Od Voltaire koji Morlake u svojoj *Filozofiji povijesti* kao uvodu u *Ogled o običajima* (napisan 1740. g, objavljen 1754. g.) svrstava s Islandđanima, Laponcima i Hotentotima među divljake koji djeluju u skladu sa svojim instinktima i nagonima (Bešker, 2002: 114) pa do Fortisova *Putu* učvrstilo se stajalište da se Morlaci ne uklapaju u europsku uljudbu, da ne dijele njezine civilizacijske zasade pa su prosvjetitelji, kao i u slučaju ostalih otkrivenih "divljaka", smatrali da ih je potrebno "moralno preobraziti". Samo ta "civilizirajuća misija" nije imala za cilj uklanjanje morlačkog divljaštva, već je isticanje njihovoga barbarizma služilo, u tipičnoj kolonizatorskoj maniri, kao opravdanje mletačke vlasti i dominacije nad Morlacima. U pismu koje šalje u Sienu, baš kao i Fortis Morlake, Stratiko Bogomoljane smatra "djecom prirode" koja se mogu obuzdati jedino principom stege i zakona.

"... da pronicljivo ne dijelimo i uskraćujemo sakramente i oprost, i slično, te da ih svetošću izvanjskog bogoštovlja ne držimo u strahopoštovanju, valjalo bi da jedni druge poubijaju."

Ivan Dominik Stratiko, kao biskup katoličke crkve, ipak nije mogao prigrliti sve prosvjetiteljske ideje, osobito ne onu koja se protivila vjerskim autoritetima. Također, ne podržava negiranje religijskih običaja i tradicije naglašavajući značaj pučke pobožnosti.

"Ukratko, neka dođu ovamo oni smiješni jansenisti koji bi pojednostavnili izvanjsko bogoštovlje i učinili ga mističnim, pa će vidjeti čitave narode kojima je vjera pružena na najpriprostiji način jedino sredstvo da uzljube Pravednost i žive u miru. Vrlo materijalni oltari, gospe, svetačke moći, procesije i himni jedina su hrana kojom se može održati pobožnost naroda koji se tako malo služi razborom. No, skine li se vanjski sloj, puk je svuda jednak."

Hvarski biskup nije slijedio prosvjetiteljsku okrenutost deizmu i naturalizmu, nego je na te segmente prosvjetiteljske filozofije, kao na "idejna zastrañjenja", upozoravao u svojim dogmatsko-pastoralnim poslanicama upućenim otočnim župnicima nakon vizitacija biskupije. U prvoj poslanici povezanoj s prvim obilaskom nove biskupije 1787. g. *Naputak o važnosti čuvanja od svjetovne filozofije jednako kao i od lažne revnosti za novu pobožnost* općenito govori o novoj filozofiji koja se ravna isključivo po mjerilima naravnoga razuma, upozoravajući i na prosvjetiteljsko obrušavanje na religijske običaje, obrede i pobožnost (štovanje svetaca, njihovih slika i moći, procesije i sl.). Nakon druge vizitacije 1793. g. hvarski biskup nije više općenit, usmjerava poslanicu na konkretne stvari koje je zamijetio, upozoravajući na sklonost otočnoga svećenstva i puka nepotrebnom

gomilanju svetkovina koje nisu bile propisane te na nerad preko tjedna pod izgovorom slavljenja svetačkih blagdana.

Ambivalentnost Stratikova diskurza kada piše za obrazovanu europsku elitu kojoj i sam pripada i kada govori pred dalmatinskim intelektualcima ili piše programatske članke u svrhu poboljšanja prilika u zemlji u kojoj je rođen i proveo veliki dio radnoga vijeka, jedno je od bitnih obilježja ovoga prosvjetitelja. S jedne strane, vjeran Republici Svetoga Marka i Italiji kao svojoj drugoj domovini u kojoj se školovao i u kojoj je stekao široko znanje i slavu, a koja vlada Dalmacijom, s druge strane, rođen u zemlji u kojoj radeći i djelujući uviđa posljedice te kolonizacije. Jednaka se podijeljenost osjeća i u radu Julija Bajamontija. Alberto Fortis, s druge strane, u Dalmaciji vidi tek duhovnu domovinu, dok je Stratiku i Bajamontiju ona ipak zemlja u kojoj su rođeni. Članovi ovoga prosvjetiteljskoga književnog kruga zbog intenzivnog druženja, dopisivanja i izmjene ideja, zapravo su bili najbliže vodećim europskim prosvjetiteljskim strujanjima, od kojih su ipak bili udaljeni nabožni i didaktički napisi koje danas smatramo, učimo i podučavamo kao glavne predstavnike prosvjetiteljstva u Hrvatskoj. Oni nisu, ili su pak vrlo malo, pisali na hrvatskom jeziku, ali su svojim djelima prostor Dalmacije upisali u karte europskog prosvjetiteljstva, Fortis ga je "otkrio", a Bajamonti i Stratiko su potvrđivali uspostavljeni imaginarij, ali ga i proširivali. Možda ih danas promatramo kao strance koji su tek rođeni na ovim prostorima, ljude koji nisu shvaćali sredinu i njezine stanovnike ili ih prikazivali u negativnom svjetlu. Ta se podijeljenost između pripadnosti europskoj intelektualnoj eliti i povezanost rođenjem, poslom i životom s domovinom vidi naročito kod Bajamontija i Stratika. S jedne strane, pisali su članke i djela kojima su sudjelovali u "otkriću Dalmacije", upotpunjavali su mletački imperijalni diskurz o Dalmaciji i svojim tekstovima pomagali konstruiranju Drugoga (Morlaka, Skjavuna, Dalmatinaca, Hrvata) u odnosu na Talijane u razdoblju prosvjetiteljstva. S druge strane, obojica su aktivno sudjelovali u životu zemlje u kojoj su rođeni, u kojoj su radili i živjeli. Da su je neosporno osjećali kao svoju, unatoč "barbarstvu", "divljaštvu" i "neciviliziranosti" koje im je pripisao Zapad, unatoč podijeljenosti i kompleksu koji su nosili u sebi kao ljudi s "barbarskih" prostora obrazovani i cijenjeni na tom istom Zapadu, možda najbolje govori jedan Stratikov odlomak iz predavanja *O razmnožavanju goveda u Dalmaciji*:

"Nismo veliki majstori u obradi zemlje, ali je naša zemlja bolje obrađivana nego u prošlom stoljeću; nismo veliki umjetnici, ali i kod nas postoji umjetnost koju nismo samo kupili od stranca; nismo veliki trgovci, no i neka naša lađa plovi, ali ne uvijek nakrcana topovima i vojnicima nego našom ili tuđom robom na našu korist, nismo veliki učenjaci, ali ipak neki naši iz Italije donose lijepe spoznaje u koje

obilno polazemo nadu da će ih na kraju i naš narod razumjeti; iako još nije iščezlo sve staro divljaštvo, prosjek sigurno nije gori, sve dok neke sretne okolnosti, pobjedivši svaki otpor, ne ostave slobodan put tom punom razvoju." (Stratiko prema Krasić, 1991: 346-347).

U navedenom primjeru ukinuta je drugost prema Dalmaciji i Dalmatincima upotrebom oblika "mi". To ukazuje da identitet nije čvrsti temelj, već prije "točka privremenog spajanja na subjektne pozicije koje za nas konstruiraju diskurzivne prakse" (Hall, 2006: 362). U Stratikovom ulomku iz predavanja o gospodarskoj tematici pred obrazovanim Dalmatincima on se zamjenicom "mi" određuje kao dio kolektiva. Time se destruiira identitet koji počiva na razlici i stvara novi, utemeljen na sličnosti ili istosti, kada strano postaje vlastito. Stratiko dokazuje varijabilnost i nestabilnost identiteta kao diskurzivne konstrukcije koja izmiče zaokruženosti, potvrđujući da je identitet zapravo uvijek "negdje između" (in – between) (Bhabha, 1994: 13).

Literatura

1. BEŠKER, INOSLAV. 2002. Morlakizam i morlaštvo u književnosti, *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, 34, 123, 1, 113–124.
2. BEZIĆ BOŽANIĆ, NEVENKA. 1991. Stanovnici Bogomolja i njihova prezimena u 18. i 19. stoljeću, *Čakavska rič*, 2, 71–81.
3. BHABHA, HOMI. 1994. *The location of culture*, London – New York: Routledge.
4. BRATULIĆ, JOSIP. 1984. Predgovor u: Fortis, Alberto: *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, s talijanskog preveo Mate Maras, Zagreb: Globus, I–XXVII.
5. CARIĆ, ANTUN ILIJA. 1897. Zaručni i vjenčani običaji u općini bogomoljskoj na ostrvu Hvaru, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 9, 685–694.
6. COCCHIARA, GIUSEPPE. I. 1984., II. 1985. *Istorija folkloru u Evropi*, I.–II., Beograd: Prosveta.
7. ČOLAK, NIKOLA. 1962. Borba novih stanovnika na srednjedalmatinskom otočju u XVII i XVIII stoljeću za očuvanje stečenih privilegija, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, II. Publikacija Historijskog arhiva, Hvar, 13, 52–89.
8. DUBOKOVIĆ NADALINI, NIKO. 2001. Dio otoka Hvara što se zove Plame u: *Odabrani radovi*, prir. Neda Anzulović, Split: Književni krug, 501–506.
9. FORTIS, ALBERTO. 1984. *Put po Dalmaciji*, prir. Josip Bratulić, preveo Mate Maras, Zagreb: Globus.
10. HALL, STUART. 2006. Kome treba identitet? u: *Politika teorije*, zbornik rasprava iz kulturnih studija, ur. Dean Duda, prevela Sandra Veljković, Zagreb: Disput, 357–374.
11. KOVAČIĆ, JOŠKO. 1995. Župa Bogomolje na Hvaru: o 250. obljetnici osnutka (1745.-1995.), *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, 35, 1, 29–52.
12. KRASIĆ, STJEPAN. 1991. *Ivan Dominik Stratiko. Život i djelo*, Split: Književni krug.
13. MILČETIĆ, IVAN. 1912. Dr. Julije Bajamonti i njegova djela, *Rad JAZU*, 192, 92–250.

14. NOVAK, GRGA. 1960. *Hvar kroz stoljeća*, Zagreb: Historijski arhiv – Hvar, Djela I, Narodni odbor općine Hvar, Izdavački zavod JAZU.
15. NOVAK, SLOBODAN PROSPEROV. 2006. *Hvar: mjesta, ljudi, sudbine*, Zagreb: Matica hrvatska.
16. PAVLOVIĆ, CVIJETA. 2004. Alberto Fortis i hrvatska književnost, *Umjetnost riječi*, XLVIII, 1, 139–151.
17. PEDERIN, IVAN. 1991. *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
18. POPIS STANOVNIŠTVA 2001. Stanovništvo prema spolu i starosti po naseljima. (Impresarium Zagreb), Zagreb: Državni zavod za statistiku.
19. RUBIĆ, IVO. 1952. *Naši otoci na Jadranu*, Split: Novinsko-izdavačko preduzeće Slobodna Dalmacija.
20. RUDAN, PAVAO. 1972. *Etude sur les dermatoglyphes digito-palmaires des habitants de l'île de Hvar*, D. Spéc. (na francuskom), Paris: Université Paris VII.
21. RUDAN, PAVAO. 1977. The use of Penrose's CH2 for an intra- and inter-population analysis of quantitative dermatoglyphic traits, *American Journal of Physical Anthropology*, 46, 161–166.
22. RUDAN, PAVAO, DEREK F. ROBERTS, Anita Sujoldžić, Branka Macarol, Nina Smolej, Andrija Kaštelan. 1982. Geography, ethnohistory and demography of the island of Hvar, *Collegium Antropologicum*, 6, 47–67.
23. RUDAN, PAVAO, BOŽIDAR FINKA, Branka Janićijević, Veljko Jovanović, Vesna Kušec, Jasna Miličić, Marijeta Mišigoj, Derek F. Roberts, Ljerka Schmutzer, Nina Smolej Narančić, Anita Sujoldžić, Lajos Szirovicza, Diana Šimić, Petar Šimunović, Sanja-Marina Špoljar-Vržina. 1990. *Antropološka istraživanja istočnog Jadrana, Biološka i kulturna mikrodiferencijacija seoskih populacija otoka Hvara*, knjiga 2, Zagreb: Hrvatsko antropološko društvo.
24. RUDAN, PAVAO, BRANKA JANIĆIJEVIĆ, Veljko Jovanović, Jasna Miličić, Nina Smolej Narančić, Anita Sujoldžić, Lajos Szirovicza, Tatjana Škarić-Jurić, Lovorka Barač Lauc, Tomislav Lauc, Irena Martinović Klarić, Marijana Peričić, Diana Rudan, Igor Rudan. 2004. Holistic anthropological research of Hvar islanders, Croatia – from parish registers to DNA studies in 33 years, *Collegium Antropologicum*, 28, Suppl. 2, 319–342.
25. SUJOLDŽIĆ, ANITA. 1982. *Lingvističke i biološke udaljenosti populacija otoka Hvara. Prilog antropološkim istraživanjima*, Beograd: Antropološko društvo Jugoslavije.

PRILOG 1

Transkript rukopisa pisma Ivana Dominika Stratika Ansanu Lutiju (24. svibnja 1786.) na talijanskom jeziku – transkribirala dr. sc. Tihomira Mršić.

Bogomigli di Lesina 24 Maggio 1786.

Dalla data di q(uest)a let(ter)a t'avvedrai, ch'io sono in giro facendo la pastorale mia visita, ali quali inospiti luoghi, quali orride strade, quali passioni, tutto è così lontano dai modi d'Italia ch'è impossibile formare idea. Non so perchè gli scrittori cercando esempi di barbarismo, citino sempre il Canadà o Madagascar quando queste vicinissime isole somministrano lo stesso tanto più da vicino. Nella città essendovi molti uomini, che hanno passato il mare, questi portano alcune maniere e costumi italiani; ma siccome questo è leggiere, ed anche gli uomini della Castella, e Terre non hanno interesse alcuno colla città, onde di rado vi pervengono, così nulla vi è comune non lingua, non religione, non vestito, non leggi di civil società.

Il luogo da cui ti scrivo è 50 miglia lontano dalla mia residenza, e sono 40 giorni che viaggio per visitare tutta quest'isola, che è una delle tre isole grandi componenti la mia diocesi. Tu non puoi credere però quanto forte sia la Religione esterna di questo popolo, con quanto vigore serva a frenare le forti passioni derivanti dall'estrema inopia, e dal difetto d'ogni Legale timore. Se questo non fosse, e se amministrazione, o sospensione dei sacramenti e le indulgenze, e simili cose non fossero sagacemente maneggiate da noi, e colla santità del rito esterno non tenessimo in riverenza e timore, bisognerebbe, che tutti l'un l'altro si trucidassero. Dove io passo sono portato in una sedia per aria, come la statua di un santo, sono circondato da schioppi, e scimitarre ignude e gli uomini fanno tutto l'applauso guerriero, le donne sieguono cantando e danzando alle fermate nei loro modi. Beato, chi può toccarmi il vestito, baciarmi l'anello, avere dalle mie mani corone, medaglie, reliquie. Alla mia voce cedono le ire più ostinate, si fanno le restituzioni più difficili, si conciliano gli affari più scabiosi. Il senso è pochissimo conosciuto ed usato; e le donne sono per questo popolo un genere di animali immondi, che non si nominano, se non dicendo v. g. Mia moglie, con riverenza parlando: nè audiscono essere ove sono gli uomini, se non chiamate. Vedo a miei piedi uomini d'ispidi baffi immensi, ornati a cintola di pistola, e coltelli, piangere amaram(en)te se ordino, che siano esclusi dalla Communionione.

In somma vengano quà cotesti ridicoli Giansenisti, che pretendono di render semplice e metafisico il culto esterno, e vedranno popoli intieri, ai quali la Relig(ion)e amministrata nella più grossolana maniera, è il solo mezzo di far'amare la Giustizia, e vivere in pace. Altari, Madonne, Reliquie, Processioni, Cantici i più materiali sono il solo alimento di cui possa sostenersi la pietà d'un popolo che ha tanto poco uso di ragione. Ma toltone la patina, il popolo da per tutto è lo stesso.

PRILOG 2

Prijevod pisma Ivana Dominika Stratika Ansanu Lutiju (24. svibnja 1786.) – prevela dr. sc. Tihomira Mršić.

Bogomolje Hvarsko, 24. svibnja 1786.

Iz nadneovka ovoga pisma razabrat ćeš da putujem obavljajući svoju pastirsku vizitaciju tako negostoljubivim mjestima, tako užasnim putovima, strastima toliko udaljenim od talijanskih običaja da je to nepojmljivo.

Ne znam zašto pisci tražeći primjere barbarstva uvijek navode Kanadu ili Madagaskar kada ovi vrlo bliski otoci iz toliko veće blizine isto podastiru. Budući da u gradu živi mnogo muževa koji su prešli more, ti isti unose neke talijanske običaje i navike, ali kako je to nepostojano, te kako ni ljudi iz Tvrđave ni s kopna ne mare nimalo za grad, i rijetko onamo zalaze, tako nema ničeg zajedničkog, niti jezika, niti vjere, niti nošnje, niti zakona građanskoga društva.

Mjesto iz kojega ti pišem udaljeno je 50 milja od mojega sjedišta, a već je 40 dana kako obilazim taj otok, jedan od tri velika otoka koji čine moju biskupiju. Ne bi vjerovao kako je jaka izvanjska religioznost ovoga naroda i kakvom se snagom služi u obuzdavanju jakih strasti što proizlaze iz krajnjeg siromaštva i nedostatka bilo kakva straha od zakona. Da nije toga, te da pronicljivo ne dijelimo i uskraćujemo sakramente i oproste, i slično, te da ih svetošću izvanjskog bogoštovlja ne držimo u strahopoštovanju, valjalo bi da jedni druge poubijaju. Kamo god idem, nose me u otvorenoj nosiljci kao kip nekog sveca, a okružen sam puškama i isukanim sabljama; muževi me na svim postajama ratnički pozdravljaju, a žene slijede pjevajući i plešući. Blažen je tko mi može dotaći odjeću, poljubiti prsten ili dobiti iz moje ruke krunice, medalje, relikvije. Na moj poziv prekidaju se najžešće svađe, vraća se i ono što se najteže vraća, izmiruju se najprljaviji poslovi. Razum je malo poznat i slabo se koristi; žene su za taj puk neka vrsta nečistih životinja, koje se ne spominju osim npr. ako se kaže 'Moja žena, govoreći s oprostjenjem': a ne usuđuju se biti ondje gdje su muškarci, osim ako ih se pozove. Gledam pod svojim nogama muževe golemih čekinjastih brkova, urešene pojasom za samokres i noževe, kako gorko plaču ako naredim da ih se liši pričesti. Ukratko, neka dođu ovamo oni smiješni jansenisti koji bi pojednostavnili izvanjsko bogoštovlje i učinili ga mističnim, pa će vidjeti čitave narode kojima je vjera pružena na najpriprostiji način jedino sredstvo da uzljube Pravednost i žive u miru. Vrlo materijalni oltari, Gospe, svetačke moći, procesije i himni jedina su hrana kojom se može održati pobožnost naroda koji se tako malo služi razborom. No, skine li se vanjski sloj, puk je souda jednak.

"The age of light has arrived! Stratiko has come to Hvar!" – Bishop and Enlightenment scholar Ivan Dominik Stratiko on the people of Hvar

Summary

This paper offers an analysis of an 18th-century letter on the Croatian central-Dalmatian island of Hvar and its inhabitants. Ivan Dominik Stratiko (1732–1799), Italian and Dalmatian enlightenment scholar and the Bishop of Hvar, who belonged to the enlightenment circle associated with the island of Hvar (Alberto Fortis, Julije Bajamonti and Ivan Dominik Stratiko), composed this letter in 1786. Stratiko's description of the inhabitants of the village of Bogomolje (in the eastern part of Hvar) largely corresponds to Fortis's description of Morlachs in his *Travels into Dalmatia* and inherits the stereotype of the "noble savage", embodied in the figure of the inhabitant of the mountainous Dalmatian hinterland. The letter provides a representation of the island space, at the time ruled by the Venetian Republic, which is primarily directed at the intellectual European public of the Enlightenment era; it further describes the islanders as the European Others. The letter is moreover an imaginarium, a collection of ideas about the island "natives" used to describe the Hvar highlanders.

Keywords: the island of Hvar; Ivan Dominik Stratiko; island highlanders; Morlachs